

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

ISSN 1408-8363
OKTOBER 2007

5-6/07

IZ VSEBINE

Fanika Krajnc-Vrečko:

Jože Rajhman in slovenski protestantizem 16. stoletja

Mihael Glavan:

Reprinti in faksimili slovenske protestantike

Silvano Cavazza:

Bonomo, Vergerij, Trubar

Nenad H. Vitorović:

Primož Trubar in »judovsko vprašanje«

Daša Pahor:

Protestantska sepulkralna kultura na območju današnje Slovenije v 16. stoletju

Peter Novak:

Hermenevtika dispenzacijske teologije

Nadja Zgonik:

Slika Mateja Sternena 1575

Prevod: Leuenerško soglasje (1973)

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

Izdaja Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar

Predstavnik:
mag. Viktor Žakelj, predsednik

Tivolska 50/10, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Marko Kerševan

Uredniški odbor

dr. Mihael Člavan, ddr. Igor

Črdina, dr. Matjaž Kmecl,

mag. Violeta Vladimira Mesarič,

dr. Vincenc Rajšp, dr. Ciril Sorč,

Nenad Hardi Vitorović

Odgovorni urednik

Dušan Voglar

Oblikovalec in tehnični urednik

Kazimir Rapoša

info@drustvo-primoztrubar.si

marko.kersevan1@guest.arnes.si

5-6/2007

Tisk Cicero Begunje d. o. o. 2007

VSEBINA

	3	Beseda urednika
RAZPRAVE, ŠTUDIJE	9	<i>Fanika Kranjc - Vrečko</i> , Jože Rajhman in slovenski protestantizem 16. stoletja
	22	<i>Mibael Glavan</i> , Reprinti in faksimili slovenske protestantike
	62	<i>Silvano Cavazza</i> , Bonomo, Vergerij, Trubar
	82	<i>Nenad H. Vitorović</i> , Primož Trubar in »judovsko vprašanje«
	118	<i>Tadej Vidmar</i> , Šola in komponente vseživljenjskega učenja pri Primožu Trubarju
	134	<i>Daša Pabor</i> , Protestantska sepulkralna kultura na območju današnje Slovenije v 16. stoletju
	160	<i>Barbara Žabota</i> , Družina Khisl v času reformacije in protireformacije
	174	<i>Kozma Ahačič</i> , Poglavja o nepregibnih besednih vrstah v Bohoričevi slovnici (1584)
	186	<i>Peter Novak</i> , Hermenevtika dispenzacijske teologije
BILO JE POVEDANO	201	<i>Ivan Prijatelj</i> , O kulturnem pomenu slovenske reformacije (1908)
RAZGLEDI, VPOGLEDI	207	<i>Marijan Smolik</i> , Biblia slavica in Trubarjeva Zbrana dela
	212	<i>Nadja Zgonik</i> , Slika Mateja Sternena 1575 – zgodovinsko slikarstvo in protestantizem na Slovenskem
	218	<i>Franc Kuzmič</i> , Manjše protestantske cerkve (zunaj Evangeličanske cerkve AV) v Prekmurju v 20. stoletju
PORTRETI	232	Jože Rajhman (<i>Fanika Krajnc - Vrečko</i>)
	236	Vlado Ladislav Deutsch (<i>Violeta Vladimira Mesarič</i>)
PREVODI	240	Leuenerberško soglasje. Soglasje evropskih reformacijskih cerkva (1973)
KRONIKA	251	Govor Ministra za šolstvo in šport Milana Zvera ob počastitvi dneva reformacije v Ljubljani 2006
	255	Iz preteklosti v prihodnost (<i>Franc Kuzmič</i>)
POVZETKI	257	Synopses, Zusammenfassungen

BESEDA UREDNIKA

Letošnja dvojna številka bo izšla tako rekoč pred vrati leta 2008, Trubarjevega leta, 500. obletnice Trubarjevega rojstva. Ko pišem – konec avgusta – te besede, se sicer ne morem znebiti vtisa, da je za del uradne slovenske javnosti Trubarjev jubilej kar nekakšno nevšečno breme, ki nesrečno sovпада s preobremenjenostjo uradne Slovenije s predsedovanjem Evropski uniji v tem letu, poleg tega, da se zdi, da ji je pozornost do Trubarja in protestantizma že tako in tako bolj izsiljena koncesija »drugi strani« kot pa stvar lastnega prepričanja in presoje ...Vsaj tako si pojasnujem dejstvo, da ne Ministrstvo za kulturo, ne nobena od velikih nacionalnih kulturnih ustanov v tem trenutku še ni jasno in javno opredelila svojih načrtov v zvezi s praznovanjem. No, upam, da se motim. Vsaj Ministrstvo za kulturo bi namreč v ustrezni afirmaciji Trubarjevega jubileja lahko videlo pomemben del uresničevanja svojih priložnosti in nalog v zvezi s predsedovanjem Evropski uniji. V zborniku *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa* smo leta 2006 zapisali: »Bližajoča se 500. obletnica Trubarjevega rojstva, prav v letu, ko naj bi Slovenija predsedovala EU, je zato priložnost, da Slovenija pokaže, kako je njena identiteta in pot konstituiranja slovenskega naroda (bila) nerazdružna s potmi razlikovanj in povezovanj, ki jih je spodbudila in jim dala smer in pečat evropska reformacija«.

Za evropsko združevanje in za »Evropo prihodnosti« – da uporabim danes odmevajoče sintagme – je še kako pomembno, da ob vsiljujočih se spominih na mednacionalne in druge spopade in konflikte v evropski preteklosti obujamo in negujemo spomin na ob-

dobja in okolja, v katerih je kot rezultat skupnega življenja, prepletanja in povezovanja nastajalo tudi pozitivno, novo, ustvarjalno. Vemo, s kakšnimi spopadi je bil v starejši in novejši zgodovini obremenjen stik med nemškim in slovenskim/slovanskim, zato je toliko pomembneje priklicati v zavest tudi čase, ko je prav ta stik omogočal izmenjavo in sinergijo »pozitivnih energij« – da spet uporabim aktualni slovar – in njihovih rezultatov, kakršen je bila reformacija v (današnjem) slovenskem prostoru.

Petstota obletnica Trubarjevega rojstva bi lahko bila tudi priložnost za odločnejšo uveljavitev spoznanja, da reformacija in protestantizem v sedanjem slovenskem prostoru in času nista le stvar ene ali druge strani (verske, nazorske, politične, geografske), ampak skupna dediščina in skupno dobro, in to tako kot kolektivni spomin kot aktualna verska navzočnost (skupno dobro – pa čeprav za različne strani z različnih vidikov in na različne načine). O tem, da je (bila) reformacija s svojimi kulturnimi spodbudami in dosežki skupno dobro za slovenski narodni razvoj, na tem mestu ne bi zgubljali besed. Toda (bila) je nekaj dobrega tudi za krščanstvo v tem prostoru. In če rečemo »za krščanstvo«, to pomeni seveda tudi za katoliško krščanstvo. Le ob sobivanju s protestantskim krščanstvom je moč katoliško krščanstvo sprejemati na krščanski način, to je kot »religijo svobode«, svobodne osebne odločitve in zavestne (najboljše) izbire, ne pa zgolj kot breme tradicije. Časi, ko to sobivanje ni bilo mogoče, niso bili zlati časi »pravega krščanstva« ... In končno in predvsem: navzočnost protestantskega krščanstva in z njim možnosti »krščanstva na različne načine« je tudi danes in pri nas nekaj dobrega za vsakega človeka, ki/ko išče nova obzorja, nove poti, ali ki/ko išče (morda prav zato) opore in korenine v preteklosti.

Razprave, študije so v primerjavi s prejšnjimi letniki bolj zgodovin(ar)sko usmerjene v protestantizem 16. stoletja (medtem ko je bila zadnja, 3-4. številka, usmerjena bolj v sodobno protestantsko teološko in kulturno misel ter v jezikovno delo Trubarja in njegovih).

Začenjamo s študijo Fanike Krajnc - Vrečko o zadnjem najpomembnejšem raziskovalcu Trubarjevega dela in slovenskega prote-

stantizma 16. stoletja, *Jožetu Rajhmanu*. Prav je, da se ga spomnimo in ga počastimo hkrati s Trubarjevim jubilejem, saj je leto 2008 tudi deseta obletnica njegove smrti. Jože Rajhman je kot katoliški duhovnik in profesor na katoliški teološki fakulteti, ki je svoje znanstveno delo posvetil raziskovanju in afirmaciji Trubarja in njegovega dela, tako rekoč utelesil spoznanje, da je slovenski protestantizem 16. stoletja skupna narodna, kulturna, verska in teološka dediščina. Na drugem mestu objavljamo prispevek Mihaela Glavana o *reprintih in faksimilih slovenske protestantike*, ki skupaj z njihovim bibliografskim popisom ob 500. obletnici omogoča pregled nad tem načinom obstoja in dostopnosti del slovenskih protestantov danes, načinom obstoja, ki pomeni hkrati osnovo in vzpodbudo za nadaljnje raziskovalno delo.

Če sta prva dva prispevka namenjena prikazu raziskovanja in prezentiranja Trubarjevega dela, pa so naslednje tri razprave – in jedro Razprav ter publikacije sploh – namenjene *neposredno Trubarju*. Ugledni tržaški zgodovinar Silvano Cavazza piše sicer o tržaškem škofu *Bonomu*, pri katerem se je začela Trubarjeva protestantska pot in pri katerem se je srečal s temeljnimi spodbudami in spoznanji – predvsem švicarske – reformacije. Toda prikaz Bonoma začenja s Trubarjem, z govorom tübinskega teologa Andreae ob Trubarjevem pogrebu, kjer je omenil tudi vlogo škofa Bonoma. S Trubarjem je Bonomo tako rekoč vstopil tudi v nemško protestantsko zgodovino. Čudna so pota zgodovine in Božje previdnosti ... Kot tudi ta, da je šele Cavazza po italijanskih virih in italijanskih raziskovalcih reformacijske zgodovine odkril končno usodo slovenskega protestanta Petra Kupljenika: njegovo smrt na grmadi na rimskem Campo di Fiore leta 1595 po petih letih vatikanske ječe (o tem Cavazzova razprava v *Zgodovinskem časopisu*, 55, 2001, št. 3-4). Za slovenske zgodovinarje, posvetne in cerkvene, je njegova usoda do Cavazzovega članka »ostala nepojasnjena«, »po letu 1590 o njem ni več poročil«, »kje je umrl, ni znano«, so pisali. Še zdaj je nepojasnjeno, kako je mogla smrt tega mučenca za vero, nekdanjega katoliškega duhovnika, na tako javnem in znanem mestu ostati na domačem Kranjskem neznan: v katerih arhivih je poniknila dokumentacija in kako je bil

izbrisan spomin na njegovo smrt. Nenad H. Vitorović ob skrbni analizi Trubarjevih del izriše njegov *odnos do »judovskega vprašanja«*. Poznani so spori ob Luthrovem odnosu do Judov. Avtor pokaže, da vprašanje o Trubarjevem odnosu tudi ob neobstoju Judov v slovenskih deželah Trubarjevega časa nikakor ni odvečno in neaktualno. Tadej Vidmar ob vprašanju *Trubarja in šole* spomni, kako vprašanje izobraževanja odraslih in vseživljenskega učenja ni aktualno le danes, ampak je bilo tudi ob začetkih širjenja pismenosti v času Trubarja.

Tri razprave se nanašajo na *širše kulturno okolje in dejavnost protestantov 16. stoletja*. Dve razpravi, Daše Pahor o *protestantski pokopališki kulturi* na Slovenskem, in Kozme Ahačiča o nekaterih *vidikih Bohoričeve slovnice*, bi lahko bili na prvih mestih v reviji, če bi prispevke razvrščali po raziskovalnih dosežkih in novostih, ki jih prinašajo. Obe deli sta oprti na doktorski disertaciji obeh mladih raziskovalcev. Daša Pahor pokaže, kako protestantsko obdobje in okolje tudi na Slovenskem ni bilo tako nezainteresirano za likovno in arhitekturno ustvarjanje, kot se običajno misli. Rekonstrukcija pokopališke kulture protestantov na Slovenskem je še posebej težavna, saj je protireformacija ob svojem nastopu brezobzirno razdejala vsa protestantska pokopališča, v prizadevanju, da izbriše spomin tudi na spomenike umrlih. Prispevek Barbare Žabota o *družini Khisl*, se opira na avtoričini diplomski nalogi na oddelkih za zgodovino in sociologijo kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Družina Khisl se neposredno ali posredno pojavlja v treh prispevkih v reviji, kar že samo priča o vsestranski navzočnosti protestantov v življenju in dogajanju 16. stoletja pri nas.

Da ob zgodovinskih temah ne bi povsem pozabili na sodobnost, Peter Novak v članku o *dispenzacijski teologiji* prikaže, kako je teologija (določene usmeritve) v ameriških razmerah vpeta v nekatere dileme sedanjega časa.

V rubriki **Bilo je povedano** iz znane razprave Ivana Prijatelja O *kulturnem pomenu slovenske reformacije*, ki je izšel ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva, ponatiskujemo nekaj odlomkov o dveh sicer zanemarjanih temah ob slovenskem protestantizmu: vprašanju vere in (»nemškega«) plemstva. Kdo pravzaprav ve, da so bili plemiči, ki so se v Trubarjevih časih bojevali s Turki v naših deželah in na njihovih

mejah, v velikem deležu protestanti (in kot taki tudi padli v boju in bili pokopani, npr. Herbart Turjaški). Kdor ob tem pomni, da so bili protestanti tudi plemiči, ki so takrat zatirali kmečke upore, ne sme pozabiti, da so veliki kmečki upor Matije Gubca leta 1573 združeno zatrli protestantski in katoliški plemiči s hrvatskim banom in škofom Jurijem Draškovičem na čelu (ter pravoslavni uskoki) ...

V **Razgledih, vpogledih** Marijan Smolik prikaže *dve najnovejši znanstveni izdaji del slovenskih protestantov*, Biblio Slavico oziroma njen slovenski zvezek, ki je nastal po prizadevanju Jožeta Krašovca, ter Zbrana dela Primoža Trubarja pod uredništvom Igorja Grdine. Nada Zgonik prikaže vsebino in usodo Sterneneve slike 1575 kot *primera zgodovinskega slikarstva*; slika je po ponovnem najdenju končno našla (začasno) mesto v prostorih rektorata Univerze v Ljubljani. Franc Kuzmič omogoča vpogled v najmanj poznani del protestantske zgodovine na Slovenskem, v vire in publikacije *malih protestantskih cerkva v Prekmurju*.

Portreta sta tokrat deležna Jože Rajhman in Vlado Deutsch. Slednji sodi med tiste Slovence, slovenske protestante, ki so večji del svojega življenja delovali zunaj slovenskega okolja: v istih letih, ko so imeli katoličani v Beogradu in Srbiji za (nad)škofa Slovenca, so imeli Slovenca na čelu tudi evangeličani na Hrvaškem.

V rubriki **Prevod** tokrat objavljamo prevod *sodobnega* protestantskega veroizpovednega besedila: *Leuenerško soglasje* luteranskih in reformiranih cerkva.

Kronika je zabeležila za (daljšo) zgodovino govor ministra za šolstvo Milana Zvera na državni proslavi Dneva reformacije 2006 in iskanje novih oblik čezmejnega sodelovanja slovenskih in avstrijskih evangeličanov.

Tudi ta številka je izšla zgolj s pomočjo sponzorjev in naročnikov; pa seveda vseh sodelavcev, ki so tako rekoč vse delo, potrebno za nastanek številke, razen samega tiska, opravili zastonj. Vsem iskrena hvala.

Na koncu, a ne nazadnje:

Letošnja številka izhaja z razširjenim in obnovljenim uredniškim odborom. V njem so člani iz različnih znanstvenih disciplin. Uredni-

BESEDA UREDNIKA

ški odbor revije je na lastno željo zapustil dr. Božidar Debenjak. Za njegov dosedanji veliki uredniški, avtorski in prevajalski prispevek reviji, se mu skupaj z dosedanjimi uredniki iskreno zahvaljujem. Novi člani razširjenega uredniškega odbora, dr. Mihael Glavan, ddr. Igor Grdina, dr. Vincenc Rajšp, dr. Ciril Sorč, še niso sodelovali pri urejanju te številke. Ne zadeva jih torej odgovornost za njene pomanjkljivosti, gotovo pa bodo prispevali svoj delež k širini in kvaliteti prihodnjih števil.

Marko Kerševan

UDC 284.1(497.12)"15":929 Rajhman J.

Fanika Krajnc - Vrečko

Jože Rajhman and Slovene Protestantism in the 16th century

In his research work Jože Rajhman attempted to present Trubar and Slovene Protestants of the 16th century in their historical and religious setting, which for anyone investigating the Slovene Protestant past is almost as important as discovering in Trubar's works the common points which historically link Roman Catholics and Protestants and make ecumenical dialogue in Slovenia possible. Rajhman pointed out the anthropological and humanist orientation of Trubar's theology, the particular direction in Protestantism that Trubar took, and revealed Trubar's democratic thinking, which contains elements of ethnic and national consciousness. But above all in Trubar's theological vocabulary he confirmed the thesis of a continued linguistic and literary tradition that reaches back to the Freising Fragments. So it is also thanks to Rajhman that the world of Primož Trubar is brought near to us in a new way. This is the world of Trubar's ethical programme, which he placed at the forefront of Slovene Protestantism as the most vulnerable point of the religious programme. It is a world in which the idea of a national language is realized. Trubar is certainly a key personality, without whom there is no cultural or political history of the Slovenes or of Slovenedom. Jože Rajhman, professor of Roman Catholic theology, wrote, "Trubar is a connecting element. Without him it is not possible to conceive of our entire existence, in which we include everything that marks us as Slovenes." Similarly we could say that in the second half of the 20th century Prof. Jože Rajhman was a connecting element between the Roman Catholic and Protestant traditions, who on the basis of his research work combines and links these two forms of Christianity in Slovenia.

UDC 655.2:09:284.1(497.12)

*Mihael Glavan***Reprints and facsimiles of Slovene Protestant texts**

The modern facsimile is defined as the most perfect technical and mechanical reproduction possible of an old manuscript or exceptionally of a printed text. It must satisfy all the basic criteria, of which the most important are: the integrity of the text, entirely appropriate colour and agreement with the format of the original. A reprint involves photographing a previously printed work, which is either no longer available in its original edition or is very rare, but there is a publicly demonstrated need for the original form, which is interesting especially for scientific or educational requirements.

The beginnings of the European facsimile and reprint belong to the end of the 16th century, while the majority of experts place the first true facsimiles in the 17th century. The development was very closely linked with progress in printing technology and photography. The modern facsimile and reprint are based on the development of colour photography and the introduction of offset printing on the one hand, and on the other they follow the scientific development of different professions, which fully include their findings about the text in the study section, which represents an essential element of the edition.

The Slovene facsimile and reprint saw their first flowering in the 19th century, during the pre-modern period, while a new impetus and high professional and technological level are evident in the 1980s and 1990s. For Slovenes, reprints of Slovene Protestant printed texts of the 16th century are of particular interest; these began in 1935 with Trubar's *Catechism* (1550). So far 46 reprints and facsimiles have been produced; their bibliographical description is given at the end of the article.

UDC 264:284.1:929 Bonomo P.

*Silvano Cavazza***Bonomo, Vergerio, Trubar**

This well-known Trieste historian for the Reformation period presents and analyzes the religious profile of the Trieste Bishop Pietro Bonomo (1459–1546) in a thorough study (published in its entirety in Italian in the volume *La Gloria del Signore*), which also takes account of the latest research (Di Brazzano's book of 2005). As Trubar himself wrote in his German prologue to his translation of the New Testament (1557) and in a letter to Bullinger, precisely Bonomo was his first patron, mentor and tutor. Trubar lived with him during the years

1524–1527, 1529–1530, 1540–1542. Bonomo ordained him as priest, enabled him to begin his studies in Vienna and among other things acquainted him with the *Paraphrases* of Erasmus of Rotterdam and with Calvin's *Institutio religionis christianae*. Bonomo headed the Trieste diocese as early as 1502 and led it until his death in 1546; he was a high-ranking diplomat, a confidant and counsellor at the Habsburg court, especially to Maximilian I, but also to the Archduke Ferdinand, although in 1523 he returned to Trieste for good. He invited Giuliano of Milan and the Franciscan Serafino as preachers to Trieste as well as others who were already well-known and later condemned as heretics by the Inquisition. From the extant material in the cases against them, and also against the Franciscan Giulio Morato of Koper, Niccolo de Brischia and Peter Peterlin, it is evident that the bishop was drawn to a spiritualistic concept of religion and that he was critical of Roman Catholic church traditions and rituals, especially of the mass, although outwardly he practised them.

He himself and circles favourably disposed towards Protestantism in Trieste rejected both the Roman Catholic and the Lutheran concepts of the eucharist, agreeing with the Zwinglian concept of the eucharist as simply a symbol and memorial. In Trieste the influence of the Swiss Reformation was stronger than that of the Lutheran. Bonomo's successor as bishop, the Spaniard Antonio de Castillejo, in a special memorandum to Pope Paul III explicitly accused Bonomo of heresy. He did not cite the usual accusations of the time against Protestants but quoted exactly the links between Bonomo's views and the teachings of Zwingli and Oecolampadius in Switzerland. In 1551 he collected extensive documentation to support his accusation and sent it to the papal nuncio in Vienna. But there the material mysteriously disappeared, probably for political reasons. In addition, Castillejo was forced to leave the Trieste diocese on account of political conflicts/disputes (he became bishop of Cagliari in Sardinia).

UDC 22.06:296.1:929 Trubar P.

Nenad H. Vitorović

Primož Trubar and the "Jewish question"

Although the claim of momentous novelty concerning the anti-Semitism of the 19th and 20th century (which reached its apogee with the criminal attempt to achieve "the final solution of the Jewish question") is correct in its own way, nevertheless considering the continuity of general animosity towards the Jews, which can be traced in European history right from its beginnings, it is justifiable to ask whether there is some common denominator underlying the enmity of other European nations towards the Jews, and whether that common denominator could be Christianity. The following questions may be posed:

a) is Christianity as such indeed at least latently anti-Semitic? b) is it really essential for it to see in Judaism its competitive “twin” (which ought not to exist) and thus to generate cultural patterns with strong anti-Semitic features, which pave the way to other, new forms of hatred towards the Jews? c) or, on the other hand, did early Mediterranean Christians succumb to the influences of their cultures, whose anti-Semitism they then introduced into their interpretations of the New Testament texts? These questions are especially weighty for Protestantism, firstly because it considers faithfulness to (the written) apostolic teaching is the sole criterion for judging “Christianness”, and secondly because since the end of the Second World War there has been increasing criticism that the leading German Reformer, Martin Luther, was responsible for German anti-Semitism.

Such criticism also has special weight specifically for Protestantism in Slovenia, since accusations are still being made to the effect that the 16th-century Slovene Reformer Primož Trubar was an obedient propagator of “Luther’s ideas”. Consequently the author analyzes Trubar’s attitude towards the Jews and Judaism on the basis of the latter’s (Trubar’s) understanding of apostolic teaching and his statements which directly or indirectly concern the Jews and Judaism. This case study embraces the whole of Trubar’s correspondence, his dedications and German prologues to Slovene and Croatian publications and selected Slovene writings, in particular Trubar’s fundamental theological work *Ena dolga predgovor* (A Long Prologue) (to the New Testament), his introduction and commentary appended to his translation of the Epistle to the Romans, etc.

The analysis leads to the following conclusions: firstly, that despite the general animosity towards the Jews, typical of the culture in which he lived, Trubar interpreted the New Testament texts contrary to this, i.e. faithfully; and secondly, that – despite its stubborn presence in all forms of European Christianity from the early post-apostolic centuries onwards – “Christian anti-Semitism” as latent or manifest hostility towards the Jews is possible only as inculturation, on the basis of not knowing or ignoring apostolic teaching which is preserved in the New Testament texts.

UDC 374.7:284.1:929 Trubar P.

Tadej Vidmar

Education and components of lifelong education according to Primož Trubar

In the field of training and education much attention is paid nowadays to the question of adult education, while lifelong education and study is also becoming increasingly central. One of its important concepts is the development of the individual’s personality. The first person to conceptualize lifelong learn-

ing was one of the greatest teachers in history, the Czech Protestant Jan Amos Komenský. The Reformation with its requirement that the individual should establish direct contact with God, aided by reading the Bible, also influenced a different understanding of literacy. Luther demanded that everyone, boys and girls, should have at least elementary education. Such ideas had a powerful influence on the most important representative of the Reformation in Slovenia, Primož Trubar. With Trubar components of adult education (literacy) can be identified which were generally rare among Protestants, as well as components of lifelong education. He planned his works, as he himself wrote explicitly, so that everyone could learn to read from them regardless of age – thus young and old alike. Similarly he demanded regular reading of the Bible and other “holy writings” throughout one’s lifetime for the sake of development, changing the individual’s personality.

UDC 393(497.12)“15”
72 (497.12):284.1

Daša Pahor

Die protestantische Sepulkalkultur im 16. Jahrhundert auf dem Gebiet des heutigen Sloweniens

Aus archivalischen Quellen wurde bekannt, dass die Reformatoren auch in Slowenien, in Krain und in der Steiermark, in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts eine neue Beerdigungsart übernahmen, die man auch als Wiedergeburt der antiken Sitten bezeichnen könnte. Das ganze Mittelalter hindurch wurden die Toten innerhalb ihrer Wohngebiete begraben. Erst in der Zeit der Renaissance erweckte man auch die alte Tradition des Einrichtens von Gräbern außerhalb von Ortschaften, auf ausgewählten eingefriedeten Orten.

Martin Luther war einer der ersten einflussreichen Männer seiner Zeit in Mitteleuropa, die solche Friedhöfe, auch Gottesäcker genannt (später Campo Santo) befürworteten. Daneben empfahl er auch entsprechende Dekorationen, wie z. B. gemalte lehrreiche Darstellungen und Epitaphien. In der Mitte des 16. Jahrhunderts wurde in Deutschland eine ganze Reihe solcher Friedhöfe erbaut, oft wurde auch gemalte Ornamentik verwendet. Die Begräbnisstätten wurden mit hohen Mauern umbaut, die auf der inneren Seite breite Nischen, Arkaden oder einen bedachten Gang hatten.

In Slowenien wurden bisher zwei solche Strukturen bekannt, vielleicht könnten wir aber noch mehrere erwarten. Das Bildnis des Friedhofs in Kamnik von 1575 (Stein) hat sich im Archiv in Udine (Italien) erhalten, die Umfassungsmauer des Friedhofs beim Schloss Betnava vor Maribor (Marburg a. d. Drau) kann mit Hilfe archivalischer Quellen teilweise rekonstruiert werden. Es hat sich ergeben, daß man die Wände in Betnava auch dekorieren wollte.

Die Archivalien enthalten viele weitere Daten zur protestantischen Sepulkalkultur. Unter anderen hat sich auch eine Darstellung eines gemalten Epitaphes aus der ehemaligen Pfarrkirche in Radlje mit komplexer reformatorischer Ikonographie erhalten. Weitere Recherchen würden das Bild der slowenischen Reformation sicher noch bereichern.

UDC 929.52 Khisl:284.1(497.12)14/16"

Barbara Žabota

The Khisl family during the Reformation and Counter-Reformation

In the second quarter of the 16th century the Khisl family belonged to the bourgeois-merchant class but later, due to the merits of individual members, gained aristocratic status – at the end of the 1580s its members acquired the title of barons, and at the beginning of the 17th century that of counts. As early adherents of Protestantism, the Khisls strengthened the reputation and influence of Protestantism in Slovenia. The founder of this Carniolan family is considered to be Vid (Veit) Khisl, who was accepted among the Ljubljana bourgeoisie in 1522, in the following years became a town councillor, and was several times mayor of Ljubljana between 1537 and 1547, the year of his death. He became wealthy as a merchant and entrepreneur (among other things he owned a glassworks in Novo mesto). He was a lover of music and was praised as such by Primož Trubar. The best-known of his children was his son Janez (Hans) (c. 1530–1593), whose achievements included being a member of the Provincial Assembly, an imperial councillor, the administrator of the Carniolan province, president of the Provincial Lawcourt and president of the Inner Austrian court chamber. With due foresight he bought land and in 1557 built a family castle at Fužine. He supported science and art as well as Slovene Protestant literature, Trubar and Dalmatin. As administrator of the Carniolan province he published the first (known) official document in Slovene. As a Protestant he also sought marriage partners for his children among the Protestant aristocracy (the Egkh and Moscon families). His fervour was maintained by his son Jurij (Georg) (died in 1605), who was educated in Tübingen and Padua. He was also provincial administrator and held other high offices within Carniola. He was one of the pillars of the Protestant church and the leader of the Lutheran majority in the Provincial Assembly. Inheriting a talent for music and literature, he himself wrote in Latin and German a biography of his friend Herbard Auersperg (of Turjak), also a Protestant, who fell in battle against the Turks in 1575. His elder brother Vid was a soldier and indeed a military commander in Karlovac and the military frontier. In his late years (he died in 1609) he probably became a Roman Catholic, as also did another brother Janez Jakob (1565–1637),

who gained the title of count in 1623 and achieved leading positions at the court in Graz, but did not have any male descendants.

UDC 801.5:929 Bohorič A.

Kozma Abačič

The treatment of indeclinable word classes in Bohorič's grammar (1584)

Despite the evident dependence on Philip Melanchthon's grammar, the sections on the adverb (*adverbium*), preposition (*praepositio*), conjunction (*coniunctio*) and interjection (*interiectio*) in Adam Bohorič's grammatical work of 1584 demanded of the latter considerable ingenuity. On one hand the material in them is arranged according to the Latin (Melanchthon's) text, but on the other precisely these sections contain a number of original solutions (e.g. the identification of the locative and instrumental).

UDC 22.06:296:284.1

Peter Novak

Hermeneutics of dispensational theology

Western support of the state of Israel especially that of the United States, is not something new. It has grown rapidly since the rise of Christian Zionism in the 19th century. Nowadays many Americans are convinced that the foreign policy of supporting Israel is in line with Biblical prophecy. We will assess one important factor, which we believe governs US foreign policy towards Israel, which is one distinctive theological view of the Bible called *dispensationalism*.

Despite different views on what the key hermeneutical principles are in dispensationalism, we look at those that dispensationalists themselves claim to be the guiding principles. The two most important principles they set out are: the distinction between Israel and the Church; and the consistent literal interpretation of the whole Bible. We conclude that these principles, while rightly trying to defend the authority of the Bible and its inerrancy, also firstly fail to see the nature of the church as God's people, a new humanity of Jews and Gentiles, established in Christ (Eph 2:13–18). This new humanity has its continuity and discontinuity with the people of God from the Old Testament. Secondly, they fail to see the literary nature of the texts. And finally, they fail to employ Christological hermeneutics to the Old Testament as we see in the example of the Apostles, that is, the way New Testament uses the Old Testament and sees its fulfilment in the event of Christ.

Prevod povzetkov v angleščino: *Margaret Davis*

UDK 284.1(497.12)"15":929 Rajhman J.

Fanika Krajnc Vrečko

Jože Rajhman in slovenski protestantizem 16. stoletja

Jože Rajhman je v svojem raziskovalnem delu skušal Trubarja in slovenske protestante 16. stoletja predstaviti v njihovem zgodovinskem in verskem okolju, kar je za raziskovalca naše protestantske preteklosti skoraj enako pomembno, kot odkriti v Trubarjevih delih stične točke, ki zgodovinsko povezujejo katoličane in protestante ter na slovenskih tleh omogočajo ekumenski dialog. Opozoril je na antropološko humanistično usmerjenost Trubarjeve teologije, na posebno, Trubarjevo smer v protestantizmu, razkril je Trubarjevo demokratično misel, pa tudi Trubarjevo preporodno misel, ki vsebuje elemente etnične in narodne zavesti. Predvsem pa je v Trubarjevem teološkem slovarju potrdil tezo o kontinuirani jezikovno slovstveni tradiciji, ki sega nazaj do *Brižinskih spomenikov*. Svet Primoža Trubarja nam je tudi po Rajhmanovi zaslugi danes približan na nov način. To je svet Trubarjevega etičnega programa, ki ga je postavil na čelo slovenskega protestantizma kot najbolj ranljivo točko verskega programa. Je svet, v katerem se je udeležila ideja narodnega jezika. Trubar je gotovo ključna osebnost, brez katere ni kulturne in politične zgodovine Slovencev in slovenstva. Jože Rajhman, profesor katoliške teologije, je zapisal: »Trubar je vezni člen. Brez njega si ni moč zamisliti našega celotnega bivanja, v katero vključujemo vse, kar nas označuje kot Slovence.« Tako bi lahko dejali, da je v 2. polovici 20. stoletja tudi profesor ddr. Jože Rajhman vezni člen med katoliško in protestantsko tradicijo, ki na osnovi znanstvenega dela združuje in povezuje obe obliki krščanstva na Slovenskem.

UDK 655.2:09:284.1(497.12)

Mihael Glavan

Reprinti in faksimili slovenske protestantike

Moderni faksimile je definiran kot čim bolj popolna tehnično-mehanična reprodukcija stare rokopisne ali izjemoma tudi s tiskom razmnožene predloge. Zadoščati mora vsem temeljnim kriterijem, med katerimi so najpomembnejši: celovitost predloge, popolna barvna ustreznost in skladnost s formatom izvirnika. Pri reprintu gre za posnetek nekoč že natisnjene delo, ki v svoji prvotni izdaji ni več dostopno ali je zelo redko, obstaja pa javno izkazana potreba po izvorni podobi, ki je zanimiva zlasti za znanstvene in izobraževalne potrebe.

Začetki evropskega faksimila in reprinta sodijo na konec 16. stoletja, večina strokovnjakov pa postavlja prve prave faksimile v 17. stoletje. Razvoj je bil najtesneje povezan z napredkom tiskarske tehnologije in fotografije. Moderni faksimile in reprint na eni strani temeljita na razvoju barvne fotografije in uvedbi ofsetnega tiska, na drugi pa sledita znanstvenemu razvoju strok, ki

svoja spoznanja o predlogi izčrpno vnašajo v študijski del, ki postane nepogrešljiva sestavina izdaje.

Slovenski faksimile in reprint sta dosegla prvi razcvet v 19. stoletju, še v času predmoderne dobe, nov zagon in visoko strokovno in tehnološko raven pa izpričujeta v 80. in 90. letih 20. stoletja. Za nas so posebej zanimivi reprinti slovenskih protestantskih tiskov iz 16. stoletja, ki se pričenejo leta 1935 s Trubarjevimi *Katekizmom* (1550). Odtlej je nastalo že 46 reprintov in faksimilov, katerih bibliografski popis je naveden na koncu.

UDK 264:284.1:929 Bonomo P.

Silvano Cavazza

Bonomo, Vergerij, Trubar

Znani tržaški zgodovinar obdobja reformacije v temeljiti študiji (v celoti objavljeni v italijanščini v zborniku »*La gloria del Signore*«), ki upošteva tudi najnovejše raziskave (knjigo Di Brazzana iz leta 2005) analizira in prikazuje verski profil tržaškega škofa Pietra Bonoma (1459–1546). Kot Trubar piše v nemškem predgovoru svojega prevoda *Novega testamenta* 1557 in v pismu Bullingerju, je bil prav Bonomo njegov prvi zaščitnik, mentor in vzgojitelj. Trubar je bival pri njem v letih 1524–27, 1529–30, 1540–42. Bonomo ga je posvetil v duhovnika, mu omogočil začetek študija na Dunaju in ga med drugim seznanil s *Parafrazami* Erazma Rotterdamskega in s Calvinovo *Institutio religionis christianae*. Bonomo je bil na čelu tržaške škofije že 1502 in jo je vodil do smrti 1546; bil je visok diplomat, zaupnik in svetovalec habsburškega dvora, posebej Maksimiljana I., pa tudi še nadvojvode Ferdinanda, čeprav se je leta 1523 za stalno vrnil v Trst. V Trst je vabil kot pridigarje Giuliana iz Milana, frančiškana Serafina in druge, ki so bili že znani in kasneje od inkvizicije tudi obsojeni kot heretiki. Iz ohranjenega gradiva s procesov proti njim in proti koprskemu frančiškane Giuliu Moratu, Niccolaju de Brischia, Petru Peterlinu je razvidno, da je bilo škofu blizu spiritualistično pojmovanje religije in da je bil kritičen do katoliških cerkvenih tradicij in obredov, še posebej maše, čeprav jih je na zunaj prakticiral.

On sam in filoprotestantski krogi v Trstu so zanikali katoliško, pa tudi luteransko pojmovanje evharistije in se opredeljevali za zwinglijansko pojmovanje evharistije kot zgolj znamenja in spomina. Vpliv švicarske reformacije je bil v Trstu močnejši kot luteranski. Bonomov škofovski naslednik, Španec Antonio de Castillejo, je leta 1549 v posebni spomenici papežu Pavlu III. Bonoma izrecno obtožil herezije. Pri tem ni zapisal takratnih klišejskih obtožb proti protestantom, ampak je natančno navajal zveze med Bonomovimi stališči in naukom Švicarjev Zwinglija in Ecolampadija. Leta 1551 je zbral obsežno dokumentacijo, ki naj bi to potrjevala, in jo poslal papeškemu nunciju na Dunaj. V avstrijski prestolnici se je skrivnostno izgubila, verjetno iz političnih

razlogov. Castillejo je bil zaradi političnih sporov prisiljen zapustiti tržaško škofijo (postal je škof v Cagliariju na Sardiniji).

UDK 22.06:296.1:929 Trubar P.

Nenad H. Vitorović

Primož Trubar in »judovsko vprašanje«

Čeprav je trditev, da je moderni antisemitizem 20. stoletja, ki je dosegel vrhunec z zločinskim poskusom »končne rešitve judovskega vprašanja«, epohalni novum, po svoje pravilna, pa se je glede na kontinuiteto splošne nenaklonjenosti do Judov, ki ji v evropski zgodovini lahko sledimo že od njenih začetkov, upravičeno spraševati, ali obstaja nekakšen skupni imenovalc sovražnega odnosa drugih evropskih narodov do Judov, in ali bi ta skupni imenovalc znal biti krščanstvo. Vprašanje, ali je krščanstvo kot takšno res vsaj latentno antisemitsko (in: ali krščanstvo v judovstvu res nujno vidi svojega konkurenčnega dvojčka, ki ne bi smel obstajati, in zato generira kulturne vzorce z močnimi antisemitskimi potezami, ki utirajo pot tudi drugačnim, novim oblikam sovraštva do Judov; ali pa so, nasprotno, že zgodnji mediteranski kristjani podlegli vplivom svojih kultur in antisemitizem slednjih vnašali v svoje interpretacije novozaveznih besedil), ima za protestantizem še posebno težo, prvič zato, ker je zanj zvestoba (pisanemu) apostolskemu nauku edini kriterij »krščanskosti«, drugič pa zato, ker se od konca druge svetovne vojne množijo očitki, da naj bi bil vodilni nemški reformator Martin Luther odgovoren za nemški antisemitizem.

Takšno posebno težo imajo tudi bolj specifično za protestantizem na Slovenskem, saj se tu še vedno pojavljajo očitki, da je slovenski reformator iz 16. stol. Primož Trubar bil poslušni propagator »luthrovskih idej«. Avtor zato analizira Trubarjev odnos do Judov in judovstva na osnovi njegovega [Trubarjevega] razumevanja apostolskega nauka in njegovih izjav, ki se neposredno ali posredno tičejo Judov in judovstva. *Case study* zajema vso ohranjeno Trubarjevo korespondenco, posvetila in nemške predgovore k slovenskim in hrvaškimi publikacijam ter izbrane slovenske spise, predvsem Trubarjevo temeljno teološko delo *Ena dolga predgovor* (k *Novi zavezi*), Trubarjev predgovor ter komentarje k njegovemu prevodu *Pisma Rimljanom* idr.

Iz analize lahko sklepamo: prvič, da je Trubar kljub splošni animoziteti do Judov, značilni za kulturo, v kateri je živel, novozavezna besedila interpretiral v nasprotju z njo, torej zvesto; in drugič, da je – kljub svoji trdovratni navzočnosti v vseh oblikah evropskega krščanstva od prvih poapostolskih stoletij naprej – »krščanski antisemitizem« kot latentna ali manifestna sovražnost do Judov možen le kot inkulturacija na osnovi nepoznavanja ali ignoriranja apostolskega nauka, kot je ohranjen v besedilih *Nove zaveze*.

UDK 374.7:284.1:929 Trubar P.

*Tadej Vidmar***Šola in kompetenete vseživljenskega učenja pri Primožu Trubarju**

Na področju vzgoje in izobraževanja se danes namenja veliko pozornosti vprašanjem izobraževanja odraslih, zmeraj bolj v ospredje pa stopa tudi vseživljensko izobraževanje in učenje. Ena izmed njegovih pomembnejših kompetent je tudi razvoj posameznikove osebnosti. Prvi, ki je konceptualiziral učenje, ki naj poteka vse življenje, je bil eden največjih pedagogov v zgodovini, češki protestant Jan Amos Komenský. Reformacija je s svojo zahtevo, naj posameznik vzpostavi neposreden stik z Bogom s pomočjo prebiranja *Svetega pisma* vplivala tudi na drugačno razumevanje pismenosti. Luther je zahteval, naj se vsi, dečki in deklice, vsaj elementarno opismenijo. Takšne ideje so močno vplivale na najpomembnejšega predstavnika reformacije pri nas, na Primoža Trubarja. Pri Trubarju lahko identificiramo komponente izobraževanja (opis-menjevanja) odraslih, kar je bilo v splošnem pri protestantih redko, prav tako pa tudi komponente vseživljenskega učenja. Svoja dela je, kot sam eksplicitno zapiše, zasnoval tako, da se lahko iz njih naučijo brati vsi, ne glede na starost, tako mladi kot tudi stari. Prav tako zahteva redno branje *Svetega pisma* in drugih »svetih spisov« v vsem življenju zaradi razvijanja, spreminjanja posameznikove osebnosti.

UDK 393(497.12)" 15"

72 (497.12):284.1

*Daša Pahor***Protestantska sepulkralna kultura na območju današnje Slovenije v 16. stoletju**

Številni arhivski viri izpričujejo, da so protestanti v drugi polovici 16. stoletja tudi na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem prevzeli iz nemških dežel nov način pokopavanja, ki bi ga lahko poimenovali tudi oživitev antičnih običajev. V vsem srednjem veku so namreč po Evropi pokopavali mrtve znotraj naseljenih območij. Šele čas renesanse je počasi začel obujati tudi starejši način urejanja grobov zunaj naselij, na posebnih ograjenih območjih.

Martin Luther je med prvimi vplivnimi možmi svoje dobe v srednji Evropi zagovarjal tovrstna nova pokopališča, imenovana Gottesäcker (»božja njiva«, kasneje tudi Campo Santo). Poleg tega je svetoval tudi primeren okras, kot so poučne slike podobe in epitafi. Že okoli sredine 16. stoletja je na Nemškem mogoče zaslediti celo vrsto takšnih pokopališč, pogosto je bila zabeleženo tudi njihovo slikano okrasje. Pokopališča so bila navadno obzidana z visokim obzidjem, na čigar notranji strani so potekale niše oziroma arkade ali pa pokrit hodnik.

Na Slovenskem je danes znana podoba kar dveh tovrstnih struktur, morda pa bi jih lahko pričakovali še več. Podoba kamniškega pokopališča iz leta

1575 se je ohranila v videmskem arhivu, obzidje pokopališča pri gradu Betnava pri Mariboru (1588) pa lahko deloma rekonstruiramo na podlagi arhivskih virov. Za slednjega je znano tudi, da so ga nameravali poslikati.

Arhivski viri za Slovensko pa razkrivajo tudi številne druge podatke o protestantski sepulkralni umetnosti. Med drugim se je ohranila tudi risba slikanega epitafa z zapleteno reformacijsko ikonografijo v nekdanji župnijski cerkvi v Radljah. Vsekakor bodo nova odkritja še pripomogla sestaviti obširnejšo sliko te protestantske kulture na Slovenskem.

UDK 929.52 Khisl:284.1(497.12)"14/16"

Barbara Žabota

Družina Khisl v času reformacije in protireformacije

Družina Khisl je bila v drugi četrtini 16. stoletja še meščansko-trgovska, kasneje pa je zaradi zaslug posameznih članov postala plemenita – konec 80. let 16. stoletja njeni člani pridobijo baronski, v začetku 17. stoletja pa tudi grofovski naslov. Kot zgodnji privrženci protestantizma so Khisli pomembno okrepili ugled in vpliv protestantizma na Slovenskem. Za začetnika kranjske družine Khisl velja Vid (Veit) Khisl, ki je bil 1522 sprejet med ljubljanske meščane, postal v naslednjih letih mestni svetnik in bil med 1537 in 1547, ko je umrl, večkrat ljubljanski župan. Obogatel je kot veletrgovec in podjetnik (med drugim lastnik steklarne v Novem mestu). Bil je ljubitelj glasbe in kot takega ga je slavil tudi Primož Trubar. Izmed njegovih otrok je bil najbolj znan sin Janez (Hans, ok. 1530–1593), ki je bil med drugim deželni odbornik in cesarski svetnik, kranjski deželni upravitelj, predsednik deželnega sodišča in predsednik notranjeavstrijske dvorne komore. Premišljeno je nakupoval zemljo in dogradil 1557 družinski grad na Fužinah. Podpiral je znanost in umetnost ter slovensko protestantsko književnost, Trubarja in Dalmatina. Kot kranjski deželni upravitelj je 1570 izdal prvi (znani) uradni dokument v slovenščini. Kot protestant je tudi za svoje otroke poiskal partnerje v krogu protestantskega plemstva (družini Egkh in Moscon). Njegovo zavzetost je nadaljeval sin Jurij (Georg, umrl 1605), ki se je šolal v Tübingenu in Padovi. Tudi on je bil deželni upravitelj in je opravljal druge visoke službe na Kranjskem. Bil je eden od stebrov protestantske cerkve in voditelj luteranske večine v deželnem zboru. Podedoval je nadarjenost za glasbo in literaturo. Tudi sam je napisal v latinščini in nemščini življenjepis svojega prijatelja, prav tako protestanta Herbarda Auersperga (Turjaški), ki je leta 1575 padel v bojih s Turki. Njegov starejši brat Vid je bil vojak in vojaški poveljnik v Karlovcu in Vojni krajini; v poznih letih (umrl 1609) je verjetno postal katoličan, kot tudi brat Janez Jakob (1565–1637), ki je leta 1623 dobil grofovski naslov in dosegel vodilne položaje na dvoru v Gradcu, ni pa imel več moških naslednikov.

UDK 801.5:929 Bohorič A.

Kozma Abačič

Poglavja o nepregibnih besednih vrstah v Bohoričevi slovnici (1584)

Poglavja o prislovu (*adverbium*), predlogu (*praepositio*), vezniku (*coniunctio*) ter medmetu (*interiectio*) v Bohoričevi slovnici iz leta 1584 so kljub navidezni naslonitvi na slovnico Filipa Melanchthona od Adama Bohoriča zahtevala precejšnjo iznajdljivost. Po eni strani je gradivo v njih razvrščeno glede na latinsko (Melanchthonovo) predlogo, po drugi strani pa vsebujejo prav ta poglavja vrsto izvirnih rešitev (npr. identificiranje mestnika in orodnika).

UDK 22.06:296:284.1

Peter Novak

Hermenevtika dispenciacijske teologije

Podpora, ki jo ima Izrael na Zahodu, zlasti v Združenih držav Amerike, ni nikakršen novum. Naglo je naraščala vzporedno z vzponom krščanskega sionizma v devetnajstem stoletju. Danes so mnogi Američani prepričani, da je zunanja politika, ki podpira Izrael, v skladu z bibličnim preroštvom. Ogleдали si bomo enega izmed dejavnikov, za katerega menimo, da pomembno vpliva na odnos ZDA do Izraela, namreč na značilen teološki pogled na *Sveto pismo*, ki je znan kot dispenciacijska teologija.

Čeprav obstaja več mnenj o tem, katera hermenevtična načela dispenciacijske teologije so ključna, se sami osredotočamo na tista, ki za takšna veljajo med dispencionalisti samimi. Med temi sta poglavitni dve načeli: razlikovanje med Izraelom in Cerkvijo ter »dosledno dobesedna« interpretacija *Svetega pisma*. Ugotavljamo, prvič, da dispencionalisti – čeprav z njim upravičeno poskušajo zagovarjati avtoriteto in »nezmotljivost« *Svetega pisma* – zgrešijo bistvo Cerkve kot skupnosti Božjih ljudi, novega človeštva Judov in poganov, ustvarjene v Kristusu (Ef 2,13–18) To novo človeštvo je neločljivo povezano z Božjim ljudstvom stare zaveze, čeprav se od njega tudi razlikuje. Drugič, dispencionalisti ne upoštevajo dovolj literarnih zvrsti *Svetega pisma*. In končno je tu še neupoštevanje kristološke hermenevtike *Stare zaveze*, kot jo vidimo udejanjeno pri apostolih, to je pri tem, kako *Nova zaveza* »bere« *Staro* in vidi njeno polno izpolnitev v Kristusu (2 Kor 1,20).

(Bibliografska obdelava: Alojz Cindrič)